

**İfrat Əliyeva³⁰
SƏNƏTKAR ÖMRÜ**

Adı böyük Mirzə Fətəli Axundovun və Cəlil Məmmədquluzadənin adları ilə bir sırada yazılan Cəfər Cabbarlı qısa ömründə zəngin yaradıcılıq yolu keçmişdir. 35 yaşında ikən həyatı qırıldı. Lakin orta bir insan ömrünün yarısında bir neçə tam sənətkar həyatı yaşadı: “Şair həyatı, nasir həyatı, ssenarist həyatı və bunların hamısından artıq dramaturq həyatı!..” (3,s. 5).

Yirmi illik bir dövrü əhatə edən yaradıcılıq fəaliyyətində Cabbarlı çox zəngin və mənalı bir yol keçmişdir. Bu yol məşəqqətlə böyümüş bir kömürçü oğlunun görkəmli bir dramaturq səviyyəsinə qalxması yoludur.

C.Cabbarlı yeniliklə köhnəliyin ölüm-dirim mübarizəsi apardığı tarixi bir dövrdə yaşadı, yaratdı. Ədəbin geniş addımlarla ədəbi həyata çıxdığı dövrdə bu mübarizə xüsusilə kəskin idi və bir sıra inqilabi sıçrayışlarla səciyyələnirdi. Hakimiyyəti ələ almış əməkçi xalq əsrlərdən bəri hökm sürən siyasi, iqtisadi, ictimai, dini ehkamlara, köhnə adət və ənənələrə, təkrir və əqidələrə qüvvətli zərbələr endirib, özünün yeni həyatı və dövləti ilə birlikdə yeni mədəniyyətini, yeni sənətini, yeni ədəbiyyatını yaradırdı.

Xalqın arzu və əməllərinin gur səslə carçısı olan Cabbarlı məhz belə bir şəraitdə, belə bir mübarizənin qabaqcıl mücahidlərindən idi. “Həyatda inqilab iqtisadiyyatda, məişətdə, şüurlarda inqilab” (1, s. 7) istəyən ədəbin bu inqilab uğrunda mübarizəsini, şübhəsiz, hər şeydən əvvəl, mövzularını bilavasitə həyatdan götürdüyü əsərlərində görürük. Din və çadra əleyhinə geniş mübarizə aparıldığı iyirminci illərdə “Od gəlini” və “Sevil” əsərləri həqiqətən tarixi rol oynadı. Feodal-burjua əhvali-ruhiyyəsinin, mövhumat və dini fanatizm ünsürlərinin güclü olduğu bir vaxtda bu pyesləri səhnəyə çıxarmaq böyük vətəndaşlıq hünəri idi. O, yeni həyatın yalnız təbliğatçısı və tərənnümçüsü deyil, eyni zamanda qurucusu, böyük yaradıcılıq illərinin əməli icraçısı idi.

Cəfər Cabbarlının yaradıcılığa başladığı illər Bakı proletariyatının inqilabi mübarizəsinin kəskinləşdiyi bir dövrə təsadüf edir. Bu dövrə mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrlə zəngindir.

Xalq kütlələri içərisində geniş inqilabi iş aparən Azərbaycan bolşevikləri proletar beynəlmiləlçiliyi bayrağını uca tutur, burjua millətçilərinin fitnə-fəsadını ifşa edir, imperialist müharibəsinə vətəndaş müharibəsinə çevirmək uğrunda vahid mübarizə cəbhəsində birləşdirməyə çalışırdılar.

Siniflər mübarizəsi mədəniyyət sahəsində də öz təsirini göstərirdi. Bu dövrün ziyalıları əsas etibarilə iki cəbhəyə toplaşmışdılar. Mürtəcə ziyalılar əksinqilabi cəbhəyə xidmət göstərərək, burjua məfkurəsini, feodal-patriarxal dünyagörüşünü, dini təbliğ edirdilər. Zəhmətkeş xalq kütlələrinin mənafeyinə xidmət edən, tərəqqipərvər demokratik ziyalılar isə azadlıq hərəkatından ilham alırdılar. Burjua inqilablarının əksinə olaraq, tərəqqipərvər mədəniyyət xadimləri rus mədəniyyətinin nailiyyətlərindən təsirlənərək Azərbaycan milli mədəniyyətinin ən yaxşı ənənələrini davam və inkişaf etdirir, Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparırdılar.

Yaradıcılığa belə bir mürəkkəb, ziddiyyətli tarixi şəraitdə başlayan gənc Cabbarlının dünyagörüşü də ziddiyyətli idi. 1915-1916-cı illərdə Cabbarlının “Babayi-Əmir” jurnalında xeyli sayda şeirləri çap olunmuşdur. Bu şeirlərində gənc şair “millətin ehtiyacını görməyə bəsirəti olmayan” varlıları, xalqın əsl mənafeyindən uzaq olan “Cəmiyyəti-xeyriyyələri”, “Hürriyyəti-nisan” əleyhinə çıxan alimləri, şeirlərinin çox sözü farsı, ərəbi olan” şairləri, “millət işindən kənar çəkilən intelligentləri”, “günbəgün tuluq kimi şişən mollaları” kəskin tənqid edirdi.

İlk şeirlərində M.Ə.Sabirin ictimai satira üsulundan istifadə edən Cabbarlı zəhmətkeş insanın taleyi ilə dərinlən maraqlanır, onun amansız istismar şəraitində cəhalət və gerilik içərisində çəkdiyi əzab və əziyyəti təsvir edir.

C.Cabbarlının həyata ilk fəal münasibəti, realizmi onun satirasında özünü göstərmişdir. Sabir ənənələrini davam etdirməyə çalışan gənc şairin ictimai həyata tənqidi münasibəti satirik şeirlərində ifadə olunmuşdur.

Cabbarlının zahirən yüngül və bir qədər də “məzəli” görünən satirik şeirlərində dərin bir qəzəb vardı. “Novruz bayramına hazırlaşan müsəlmanlara töhfə” (1917) şeirində gənc şair cəmiyyətin iki ictimai təbəqəyə ayrıldığını belə təsvir edirdi:

... Bir tərəfdə xanımınlar tarumar olmaqdadır,
Bir tərəfdə əqniyalar eyd üçün hazırlanır.
Musiqi əvazəsindən nəşədar olmaqdadır.
Ey içən bəxti-səadət şərbətin, sirab olan,
Qarlar içrə ac qalib can tərkdir ixvanımız!
Ey vuran fəryad içində tarə mizrabi-səfa,
Matəm içrə eysə olur?.. Heç yoxmudur insafınız? (2)

“Üstünə”, “Nə edim”, “Qürub çağı bir yetim”, “Boranlı bir qış gecəsi” şeirlərində də şair soyuqanlı, daş ürəkli varlılara qarşı etiraz səsinə ucaldır, onun qəlbini yoxsulların, yetim uşaqların ürəkyaandırıcı halı kədərlandırır. Burada satira qəmli və kədərli bir lirikaya çevrilir.

Bu ilk şeirlərində imperialist müharibəsi nəticəsində ağır maddi vəziyyətdə yaşayan zəhmətkeş kütlələrin əhvali-ruhiyyəsi ifadə olunmuşdur.

Köhnəlik düşməni, yenilik carçısı Cabbarlı sənətdə əsl novatorluğun böyük ustası idi. Yazıçı S.Dağlının yazdığı kimi “Bu novatorluq heç də yenilik xətinə xətinə ədəbzəlik və ya keçmiş ədəbi irsimiz üstündən tamamilə qələm çəkən nihilistik deyildi. Əksinə, klassik sənətimizin bərəkətli torpağından boy atan, mütərəqqi əsnələrin, münəvvər məktəblərin parlaq günəşindən, saf havasından, qaynar bulğından qidalanan, dünənimizlə nəfəslənən, bu günümüzə çığəklənən, sabahımızla qidalanan bir yençilik idi” (4).

Cabbarlı yaradıcılığının ilk dövründən başlayaraq Azərbaycan klassik ədəbiyyatının ən yaxşı əsnələrinə, onun qüvvətli demokratik qoluna, realizminə əsaslanırdı. Gənc yazıçını vaxtını keçirmiş ədəbi növlər deyil, yeni və müasir, ictimai məzmunu daha aydın ifadə edə bilən yeni formalar maraqlandırır. Sabir kimi satirik şeirlər yazanda da, N.Vəzirov kimi gənc qəhrəmanlarının müsibətindən danışanda da, sentimental ruhda şeir və hekayələr yaradanda da, Cabbarlı öz oxucularına təsir etmək hissi oyatmağa çalışırdı.

C.Cabbarlı geniş miqyaslı insanpərvər idi. Onun ən böyük qəhrəmanı insan idi. Ancaq hər cür bəni-ələm yox, zəli kimi başqalarının qanını soran tüfeylilər, “cansız, duyğusuz, varatnikli odun parçaları” deyil, “yer üzündəki həyat və səadətənin yaradıcısı” olan ülvi, güclü qəhrəmanlar, “susmaz duyğular kimi ürəkləri gəzən, sönməz ulduzlar kimi daim işıq saçan, oynaq bülbüllər kimi güldən-gülə uçan, sevicilər ürəkləri, azad diləkləri olan” yüksək şəxsiyyətlər!.. O, insanları “ana təbiətin azad yavruuları” görmək istəyir, fərdlər arasındakı ayrı-seçkiliyə nifrət edirdi.

Elxan hətta ərəb xilafətinə qarşı mübarizədə də yerli hakimlərin ittifaqını rədd edir, əsir ərəb əsgərinə “azad əmək əli”, dostluq əli uzadırdı. O deyirdi: “Cəmiyyətdə varlı-yoxsul, güclü-gücsüz olmamalıdır. Bütün ölkə qardaşcasına çalışsın, qazanan və bölüşən bir ailə olmalıdır. Qışın kəskin soyuqları hamını bərabər üşütməli, günəşin altın telləri hamını bərabər isitməlidir. Mən insan dostunun dostu, insan düşməninə düşməniyəm!..”. Eyvaz bacısı Sonanın taleyini milyon Haykaza yox, yoxsul Haykaza tapşırdı. O deyirdi: “Mənim həqiqət sandığım kitabda millət yoxdur, istismar olunan və istismar edən var. Birincilərə qardaşam, ikincilərə düşmənlər!..” (2)

Bununla belə, Cabbarlı bir vətəndaş kimi azərbaycanlıdır və bir Azərbaycan olaraq sənətkardır. Əsərlərinin hamısının nəbzi Azərbaycan torpağının nəbzi ilə vurur, hamısı dünənə də, bu günə də, sabaha da Azərbaycan xalqının gözü ilə baxır. O, Solmazın dili ilə deyir: “Mən bu sönməz odlardan ayrıla bilmərəm. Od bağrında doğuldum, od bağrında bəsləndim, böyüdüm. Mən bu sönməz odları, bu əbədi işıqları özümdən artıq sevirəm” (2, s. 14). O, Aydınə “beyni kitab arasında Parisdən, ürəyi mixraq ucunda Altay dağlarından alınmış” bir gənc kimi baxır; lakin onu məhz Bakının neftli torpağında yaşadır, qara altunun ağır yükü altında basdırır. Özünü elin oğlu adlandıran Oqtay: “Mən avropalı deyiləm və olmaq da istəmirəm” – deyir. Yaşar isə Milin, Muğanın, Şirvanın şoran düzlərini məhsuldar torpaqlara çevirmək üçün çalışsarkən, Qərbin ən çox inkişaf etmiş kapitalist dövləti ilə rəqəbat haqqında düşüncələr...

C.Cabbarlının diqqət mərkəzində duran məsələlərdən biri də Şərq qadınının kölə vəziyyəti, islam şəriətinin amansız pəncəsində cansızıcı həyat tərzi olmuşdur. Zamanın tələbindən irəli gələrək “Sevil” pyesində Cabbarlı qadın azadlığı məsələsinə qayıtmış və bu mövzunu daha geniş planda işləmiş, ailənin yenidən qurulması məsələlərinin həllinə cavab verən “Sevil” pyesi ilə yeni yaradıcılıq qələbəsi qazanmışdır. Bu mövzu yazıçıya eyni zamanda islam zehniyyətinin puçluğuna, müsəvat ziyalılarının mənəvi boşluğuna qüvvətli zərbə endirmək imkanı verdi.

“Sevildən” bir il sonra Cabbarlı “Almaz” əsərində Azərbaycan kəndinin inkişafından, yeni həyat quruculuğunda qadınların fəal rolunu göstərdi. Bu pyesdə Cabbarlı müəllim simasında yeni həyat qurucusunun surətini yaratdı.

“Almaz” Cabbarlının ilk böyük əsəridir ki, burada köhnə ilə yeniliyin mübarizəsi geniş şəkildə təsvir edilmişdir. “Almaz”dan sonra Cabbarlı yenə Azərbaycan səhnəsini bəzəyən yeni, qiymətli əsərləri ilə məşhurlaşdı. “1905-ci ildə” əsəri fikri dolğunluğu, bədii dramaturji nöqtəyi-nəzərdən “Cabbarlının şah əsəri” (M.Arif) hesab olunur.

Bu əsərdə xalqlar dostluğu, çarizmin milli siyasətinin ifşası, kapitalizm şəraitində inqilabi mübarizə azad sevgi məsələləri və s. mövzular işlənməmişdir. Əsas mövzu isə Azərbaycanda inqilabi fəhlə hərəkatının ilk illərini və bu hərəkat zamanı milli qırğın törədən çarizmin fitnəkərlığını açıb göstərməkdir.

C.Cabbarlı yaradıcılığında inkişaf “Almaz”dan “Yaşara” gəlib çıxır. “Almaz” kollektivləşmənin yüksəliş illərini və bu dövrdəki sinfi mübarizəni təsvir edir.

“Almaz”da Cabbarlının parlaq insan xarakterləri yaratmaq sənətkarlığı qüvvətli bir şəkildə özünü göstərir. Pyesdə dramatik konfliktin mürəkkəblik və kəskinliyi də bununla izah olunur. 1932-1933-cü il teatr mövsümündə Cabbarlının “Yaşar” və “Dönüş” pyesləri tamaşaya qoyulur. “Dönüş” pyesində yazıçı qabaqcıl sovet sənəti, sovet teatrı uğrunda mübarizə məsələsinə toxunur, Moskvada oxuyub gəlmiş gənc

rejissor Gülsabahın teatrda kök salmış köhnəliyə və mühafizəkarlığa qarşı apardığı mübarizədən bəhs olunur.

“Dönüş” pyesindən sonra Cabbarlı “Əfqanıstan” adlı yeni bir dram əsəri üzərində işləmişdir. Amerika və İngiltərə imperialistlərinin Şərqdəki soyğunçuluq siyasətini ifşa etməyi qarşısına qoyan ədib bu əsərini bitirə bilməmişdir.

Yaradıcılığının bu dövründə Cabbarlı hekayə, şeir, ssenari və publisist əsərlərini yazmış, 1934-cü ildə qələmə aldığı “Gülər” hekayəsində Azərbaycan qızlarının həyata meyli və ona mane olan qalıqlarla mübarizəsi hərarətli bir qələmlə təsvir edilmişdir.

Həmin ildə Cabbarlı mövzusu müasir həyatımızdan alınmış “Füruzə” hekayəsini yazmışdır. Burada xoşbəxtliyə, ağ günə çıxan Azərbaycan qızlarının həyatı təsvir olunur.

Yazıçı Seyfəddin Dağlının söylədiyi kimi, Cabbarlının qısa həyatına, geniş yaradıcılığına nəzər saldıqda qarşımızda nəhəng bir sima canlanır və heç bir tərəddüdə yol vermədən tam inamla deyirik: O, əsl sənət titanı idi, o, əbədi yaşayır – həmişəbahar kimi. Onun söz xəzinəsi tükənməzdir – sahilsiz ümman kimi. O, daim tərəvətlidir – solmaz gülüstan kimi. O, əsrlərlə oxunacaqdır – ölməz dastan kimi. O, bu gün də sənətimizin ön cərgəsindədir, gələcəkdə də öz mövqeyində yüksələcəkdir - əfsanəvi titan kimi!..

Ədəbiyyat

Cabbarlı C. Seçilmiş əsərləri. Dörd cilddə, I cild, Bakı, Yazıçı. 1983.

Cabbarlı C. Seçilmiş əsərləri. Dörd cilddə, II cild, Bakı, Yazıçı. 1983.

Dağlı S. Cəfər Cabbarlı. Seçilmiş əsərləri. Dörd cilddə, I cild. Bakı, Yazıçı, 1983.

Mirbağirov K. Sənətkar ömrü / “Ədəbiyyat” qəzeti, 1966.

Açar sözlər: Cəfər Cabbarlı, yaradıcılıq, dramaturgiya, pyeslər, mübarizə

Keywords: Jafar Jabbarli, creation, drama, plays, struggle

Ключевые слова: Джафар Джаббарлы, творчество, драматургия, пьесы, борьба

THE OUTSTANDING WRITER'S LIFE

SUMMARY

The article deals with the study of the outstanding Azerbaijani writer-playwright Jafar Jabbarli's creation who left the rich literary legacy during his short 35 years life. The influence of that period, environment, historical conditions on Jafar Jabbarli's creation is traced on the basis of the concrete facts and examples. The special attention is given to the analysis of J. Jabbarli's plays. It is noted that the main themes of his plays are the revolutionary struggle, the struggle against the religious obscurantism, ignorance, women's unfranchised status.

ЖИЗНЬ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ПИСАТЕЛЯ

В статье исследуется творчество выдающегося азербайджанского писателя – драматурга Джафара Джаббарлы, оставившего за свою короткую 35-летнюю жизнь богатое литературное наследие. В статье на основе конкретных фактов и примеров прослеживается влияние периода, окружающей среды, исторических условий, в которых жил и творил Дж. Джаббарлы, на его творчество. Особое внимание уделяется анализу драматургии Дж. Джаббарлы. Отмечается, что основная тематика его пьес – революционная борьба, борьба против религиозного мракобесия, невежества, бесправного положения женщины.

Rəyçi: professor Abdulla Əsgər oğlu Abasov